

Stjepan DAMJANOVIĆ, *U potrazi za književnim jezikom. Iz povijesti hrvatskoga jezika i filologije*. Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut, Zagreb, 2021., 254 str.

Knjiga akademika Stjepana Damjanovića *U potrazi za književnim jezikom* podijeljena je u tri cjeline: *Glagoljična tradicija* (7–138), *Protestantski hrvatski tekstovi* (141–186), *Iz povijesti hrvatskoga jezičnoga standarda* (189–228). Na kraju je uz nekoliko napomena o tekstovima u ovoj knjizi, *Kazalo imena* i *Bilješku o autoru* pridodano i kraće poglavlje *Oproštaji* (231–242). U ovoj su knjizi S. Damjanovića na jednome mjestu sabrani već ranije objavljeni tekstovi u različitim zbornicima i časopisima, sveukupno 21 tekst, a na kraju svakoga članka priložen je i sažetak na engleskome ili na ruskom jeziku, što je novost u hrvatskim izdanjima.

Prvi dio knjige, kako i dolikuje, započinje raspravom o »dragom kame-  
nu hrvatskoga glagoljaštva« *Bašćanskoj ploči* odnosno o okolnostima njezina prenošenja s Krka u Zagreb. Kao što je poznato, protiv premještanja ploče bili su mnogi mještani, a među njima i Vjekoslav Štefanić (1900.–1975.), i to stoga što je ploča bila u vrlo lošem stanju, pa se mogla u potpunosti raspasti na putu do Zagreba. Tekst je napisan u povodu 85. obljetnice toga događaja.

Druga je rasprava posvećena romanu Ivana Raosa *Kraljičin vitez*, koji je okarakteriziran kao povijesna fikcija u feljtonskome obliku o vremenu kraljice Jelene. Ta je tema poslužila kao inspiracija za članak jer autor želi »... upozoriti na nazočnost određenih sadržajnih i jezičnih elemenata u romanu, prije svega na sliku glagoljaštva u njemu.« (20). U skladu s tim, napominje se kako bismo trebali podrobnije proučavati kako srednjovjekovni tekstovi žive u suvremenim tekstovima. Gotovo u cijelome romanu spominju se glagoljaši, koje Raos smješta u područje hrvatskoga kraljevstva jer ne vjeruje u pretpostavku da su oni zapravo djelovali na području bizantske vlasti. Damjanović ukazuje na neke zanimljive tvrdnje autora toga romana, primjerice da je smatrao da pisanje i čitanje u srednjemu vijeku na hrvatskim prostorima nisu bili cijenjeni (23).

Treće je poglavlje posvećeno fra Marku Japundžiću (1914.–2000.) i njegovoj teoriji o postanku glagoljice. Naime, poznato je da se u dvjestotinjak godina otkad traje intenzivnije proučavanje povijesti slavenske pismenosti iskristaliziralo nekoliko teorija o tome. Danas prevladava ćirilometodska teorija, ali ni one druge nisu potpuno zanemarene. Autor ukratko iznosi ona mišljenja koja ističu da je glagoljica starija od Konstantina Ćirila, a među njima je najpoznatija ona jeronimovska. Osim toga, spominje još i gotsku tezu (za koju

se u svojoj mladosti zalagao i poznati paleoslavist Josip Hamm). Fra Marko Japundžić bio je jedan od najgorljivijih zastupnika teorije da je glagoljica nastala na hrvatskome tlu, a kao argument za to navodi činjenicu da se velika većina glagoljičnih tekstova očuvala na hrvatskome prostoru. Nadalje, smatrao je da Konstantin nije izumio glagoljicu, nego ju je pronašao i to na tadašnjim bizantskim prostorima, vjerojatno u Dalmaciji ili Makedoniji, možda čak u samome Solunu, u koji je glagoljica došla iz Hrvatske. U zaključku autor ovih redaka navodi argumente koji pokazuju da je Japundžićeva tvrdnja neodrživa iz više razloga. Ponajprije opovrgava njegovu tvrdnju da je danas prevladavajuća ćirilometodska teorija odabrana iz političkih razloga; potom ističe njegovo nedovoljno intenzivno bavljenje tom tematikom, naime, Japundžić je bio višestran te se nije dovoljno udubio u literaturu (dovoljno je nabrojiti da je Marko Japundžić, franjevac trećoredac glagoljaš, bio: svećenik, bogoslov, filolog, arhivist, arheolog, slavist, paleograf), potom opovrgava njegovu ideju da glagoljica nije mogla biti autorsko djelo navodeći poznate argumente za to da je glagoljica nadahnuće pojedinca. »Ćirilometodska teorija ima svoje slabosti kao i mnoge teorije, ne samo filološke, koje se opiru na stare izvore za koje često ne znamo kolika im je vjerodostojnost. Zato oni koji traže slabosti takvih teorija sigurno ih nalaze, ali za ćirilometodsku nisu nađeni takvi koji bi je poslali u povijest, tj. potpuno obezvrijedili. (...) Onaj koji bi svemu rečenomu usprkos htio dokazivati hrvatsko podrijetlo glagoljice morao bi dokazati da je postojala neka glagoljica od koje nam se ni jedan tekst nije sačuvao, da je ona iz hrvatskih prostora otišla u bugarske i makedonske pa se onda opet vratila u hrvatske.« (37–38).

Sljedeći je prilog posvećen još jednom istraživaču hrvatskoglagoljske baštine – gospićko-senjskomu biskupu Mili Bogoviću (1939.–2020.), koji je u svojim radovima nastojao širiti znanja o hrvatskoj povijesti, što se odnosilo i na glagoljaštvo. Stoga je iz njegova pera izišlo mnogo tekstova o glagoljaštvu, a autor ove knjige osvrće se samo na nekoliko najzanimljivijih: *Postanak glagoljice; Istok, Zapad, svećenici, monasi; Glagoljica u Senju; Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine; Politizacija glagoljice i staroslavenskoga jezika, osobito u 19. stoljeću; Još neke važne osobe, još neki važni problemi*. Iz spomenutoga se može zaključiti da je glagoljaštvo bilo omiljena tema biskupa Bogovića.

I sljedeće je poglavlje ove knjige pod naslovom *Opet o počecima slavenske pismenosti* posvećeno djelu biskupa Mile Bogovića, tj. njegovoj knjizi *Glagoljica, bitna odrednica hrvatskog identiteta* (Alfa d. d., Zagreb, 2019). Pritom Damjanović ističe da će se osvrnuti na Bogovićevu tezu koja već duže

vrijeme dovodi u pitanje ćirilometodsku teoriju o postanku glagoljice. Ona danas prevladava u znanstvenim i stručnim krugovima, u sveučilišnoj nastavi, u svijetu i u Hrvatskoj, a temeljna joj je pretpostavka da je Konstantin Filozof Ćiril sastavio glagoljicu za misijske potrebe u Moravskoj, kamo su on i njegov stariji brat Metod došli s učenicima 863. godine. Iz dijela naslova knjige *bitna odrednica hrvatskog identiteta*, kako ističe Damjanović, proizlazi da je riječ o hrvatskoj kulturnoj pojavi koja se proširila i na druge krajeve, »... a ne o kakvom (opće)slavenskom kulturnom dobru koje onda ima i svoj hrvatski odvjetak.« (52). U završnome dijelu ove rasprave riječ je o Bogovićeve tvrdnjama o postanku glagoljice te se iznose argumenti za ćirilometodsku teoriju, ponajprije se opovrgava ideju da je ta teorija panslavistička, kao i tvrdnja da je glagoljica nastala na hrvatskome tlu i ističe se da tekstovi dokazuju posve suprotno, tj. da je obla glagoljica nastala u Makedoniji, a prilagođavanjem hrvatskomu jeziku nastala je hrvatska uglata glagoljica. Odnosno, u prilog tomu ide i činjenica da hrvatski glagoljični tekstovi imaju istočnojužnoslavenskih jezičnih osobina (bugarskih i makedonskih), dok najstariji bugarski i makedonski tekstovi nemaju hrvatskih jezičnih osobina.

U ovoj zbirci rasprava velik je broj posvećen tiskanim hrvatskim izdanjima, ukupno njih deset, od toga pet govori o protestantskim izdanjima, a pet o ostalima. Od tih pet rasprava čak su četiri posvećene *Prvotisku misala*, koji je u hrvatskoj filologiji izazivao mnogo rasprava, posebice o mjestu tiskanja, pa je svaki doprinos tomu istraživanju dobrodošao. Na prvome je mjestu u tome nizu prilog *Bilješke o sklonidbi imenica u najstarijoj hrvatskoj tiskanoj knjizi*. Autor navodi da je temeljito proučio građu, tj. sklonidbu imenica na odabranome uzorku (od 50. do 300. stranice) navodeći pojedinosti o svim sklonidbama imenica: imenicama glavne sklonidbe, *i*-sklonidbe ženskoga, *i*-sklonidbe muškoga roda, *u*-sklonidbe muškoga roda, *v*-sklonidbe ženskoga roda, *n*-sklonidbe muškoga roda, *n*-sklonidbe srednjega roda, *s*-sklonidbe srednjega roda, *t*-sklonidbe srednjega roda i *r*-sklonidbe ženskoga roda. Kao zanimljivost u glavnoj sklonidbi ističe da je, s obzirom na to da je riječ o liturgijskome tekstu u kojemu su zazivi i molitve njegov važan dio, više vokativa jednine nego što ih obično nalazimo. Na temelju proučene građe zaključeno je da su priređivači prve hrvatske tiskane knjige u imeničkim oblicima pokazali znatnu dosljednost i da su pridavali veliku pozornost tomu kako će knjiga jezično izgledati. »Jezik liturgijskih knjiga jezik je posvećen dugom uporabom na oltaru i to objašnjava spomenutu dosljednost.« (78).

Sljedeći je prilog također posvećen *Prvotisku misala* iz 1483. godine i to njegovu kalendaru. Navodi se da su se priređivači naše najstarije inkunabule

i prve liturgijske knjige u Europi koja nije otisnuta latinicom itekako brinuli o jeziku i birali izražajna sredstva. »Može se reći da su autori *Prvotiska* – odabirući jezična rješenja iz pisane hrvatskoglagoljske tradicije – davali prednost rješenjima koja su u skladu s normama hrvatskostaroslavenskoga jezika.« (85). Tako su postupali i u izboru svetkovina u kalendaru držeći pred sobom latinske i glagoljične misale i dajući prednost onim glagoljičnim.

Slijedi tekst *O jeziku rubrika u Prvotisku Misala iz 1483. godine*, u kojemu je autor potanko istražio jezik tih tekstova i na temelju njih donio vrijedne zaključke. Napominje da su tekstovi rubrika zapravo praktični tekstovi koji sadržavaju upute svećenicima kako se treba ponašati za vrijeme liturgijskoga čina, što obući, koje tekstove čitati itd. Stoga se mogu usporediti s didaskalijama u dramskim tekstovima. U pravilu u njima nalazimo više elemenata hrvatskih jezičnih idioma nego u liturgijskim tekstovima. Općenito je za hrvatskoglagoljske tekstove karakteristično supostojanje elemenata staroslavenskoga jezika i hrvatskih jezičnih idioma, a to vrijedi i za tekstove pisane ćirilicom. U ovome se prilogu iznose rezultati istraživanja na svim jezičnim razinama, od glasova i slova do oblika i leksika. Zaključna je misao: »Jezik rubrika u hrvatskoj najstarijoj inkunabuli kao da je između jezika liturgijskih i jezika neliturgijskih hrvatskoglagoljičnih tekstova, a sve se razlike zapravo tiču češće ili rjeđe uporabe ovoga ili onoga jezičnoga rješenja kada je piscu na raspolaganju više jezičnih rješenja za isti jezični sadržaj.« (105).

Posljednji tekst posvećen *Prvotisku misala* u ovoj knjizi bavi se izražavanjem prošlosti. Na temelju proučavanja prošlih glagolskih vremena autor donosi niz zanimljivih zapažanja, primjerice da su priređivači *Misala* mnogo razmišljali o jezičnim rješenjima koja će upotrijebiti, a slično je zaključeno i na temelju analize imenica. Nadalje, da je među glagolskim oblicima u molitvama i psalmima vrlo malo aorista i imperfekta, dok pretežu imperativi, participi i prezentski oblici. Iznimna učestalost prezentskih oblika u molitvama neočekivana je, kao i rijetka uporaba aorista i još rjeđa imperfekta, perfekta i pluskvamperfekta. U odabranome uzorku teksta aorist je od prošlih glagolskih vremena najčešći, tj. pojavljuje se višestruko više od perfekta i imperfekta zajedno, a pluskvamperfekta uopće nema.

U posljednjemu tekstu prvoga dijela knjige autor se bavi *Senjskim misalom*, jednom od šest hrvatskoglagoljskih inkunabula tiskanom 1494. godine. Pritom navodi da je glavni dojam da je u uređivanju jezika toga kodeksa uspostavljen znatan red i da se odabrana rješenja dosljednije provode nego u *Prvotisku misala*. Autor teksta odabrao je nekoliko markantnih jezičnih obilježja *Senjskoga misala* kako bi pokazao neke osnovne značajke služeći se

statističkim podacima, tako primjerice bilježenje *jata* (na odabranome uzorku) pokazuje da je 66% primjera neizmijenjeno, tj. pisano s *jatom*, dok je 18% ekavskih, a 16% ikavskih primjera. No, bolje oprimjerena građa u cjelini navodi na zaključak da je u ovome kodeksu prisutan utjecaj govora s ekavsko-ikavskim refleksom *jata*, a određeni broj ekavizama uvjetovan je drugim razlozima, a ne utjecajem govora. Sljedeća je osobina odabrana za analizu slogotvorni *l*, za koji je ustanovljeno da u 88% primjera nije zamijenjen. Iz toga se može zaključiti da je stanje u *Senjskome misalu* isto kao i ono u neliturgijskome rukopisu *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika*. Na temelju toga autor iznosi vrlo vrijedne zaključke za povijest hrvatskoga jezika: »...da nije dobro, kao što se često činilo, pisati da je promjena *l > u* izvršena prije 15. stoljeća, nego bi preciznije bilo reći da je počela prije 15. stoljeća jer u našim glagoljčnim tekstovima 15. stoljeća nezamijenjeno *l* je vrlo premoćno.« (128). Kao osobitost jezika *Senjskoga misala* dalje se ističe da se autor češće služi perfektom nego što je to uobičajeno u hrvatskoglagoljskim misalima, u kojima je najčešći aorist. U poglavlju pod naslovom *(Ne)riješene dvojbe* navode se neka leksička previranja u *Senjskome misalu*, tako, primjerice, da prevladava glagol *govoriti* u odnosu na *glagolati*, dok upitno-odnosnu zamjenicu *kto*, čto redovito upotrebljava u starijemu obliku, a tu i tamo mu je pobjeglo rodno *ča* i *zač*. Slijedi usporedba *Muke po Ivanu* iz *Prvotiska Misala* i *Senjskoga misala* i to na leksičkoj razini, bilježenje *jerova* i kraćenje riječi. Zapaženo je da se u *Prvotisku* nikada ne zamjenjuje glagol *glagolati*, za razliku od *Senjskoga misala* u kojemu je zamijenjen tri puta i to glagolom *govoriti* ili *reći*, slično je i kod priloga *abije* i *tudije*, pri čemu *Prvotisak* uvijek ima stariju inačicu.

Drugi dio knjige: *Protestantski hrvatski tekstovi* (141–189) posvećen je također glagoljaškoj tradiciji, ali onoj mlađoj koju su ostvarili hrvatski protestanti. Damjanović upozorava na jezične osobitosti pojedinih hrvatskih protestantskih knjiga i nudi svoj pogled na ukupnost protestantskih jezičnih smjeranja. To razdoblje, tj. 16. stoljeće, prema mišljenju je mnogih ključno za razumijevanje hrvatske jezične povijesti. Protestantski prijevodi *Biblije* i protestantske knjige znatno su utjecale na oblikovanje mnogih europskih standardnih jezika – njemačkoga, slovenskoga, skandinavskih jezika itd. Premda to nije slučaj i s hrvatskim književnim jezikom, hrvatska protestantska izdanja iznimno su vrijedna i zbog toga što se u njima prvi put raspravlja o jezičnome uređenju tekstova, a o toj koncepciji govore i sami tekstovi. Nadalje, autor ističe da se ne smije zaboraviti da je protureformacija od reformacije baštinila stav o knjizi kao o važnome sredstvu za ostvarivanje svojih ciljeva. Da su protestanti razmišljali o jeziku koji bi bio prihvatljiv na što širemu području,

potvrđuje i činjenica da su izdanja tiskali glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Impozantan je i broj njihovih primjeraka – 25 300.

Drugi tekst posvećen protestantskim izdanjima u ovoj knjizi naslovljen je *Zapažanja o jezičnim razlikama između glagoljičnoga i ćiriličnoga izdanja Novoga testameta (1562/3) s osobitim obzirom na refleks jata*. U raspravi se ponovno ističe da izdanja hrvatskih protestanta nude zanimljive zaključke o njihovim jezičnim koncepcijama, odnosno o tome kako oblikovati jezik knjige. Na temelju grafijskih i jezičnih razlika između glagoljičnoga izdanja iz 1562. i ćiriličnoga iz 1563. može se uvidjeti da su priređivači *Novoga testameta* zaključili da u glagoljičnome tekstu iz hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa ima previše udaljavanja od književnojezične norme te da je ćirilično izdanje potrebno uskladiti prema toj normi. Kao i u drugim člancima autor za tu pretpostavku iznosi precizne brojčane, tj. statističke podatke na primjeru bilježenja *jata*.

I sljedeći je tekst posvećen protestantskim izdanjima, tj. *Postili*, koja je tiskana na sva tri hrvatska pisma, glagoljicom 1562. godine, ćirilicom 1563. godine i latinicom 1568. godine. Damjanović ističe da protestantska izdanja imaju posebno mjesto za razumijevanje hrvatske jezične povijesti po dragocjenim podacima o tome kako se razmišljalo o jezičnome uređenju tekstova i međusobnim odnosima hrvatskih jezičnih idioma. U ovome se prilogu primjenjuje ista metoda kao u prethodnima, tj. na temelju brojčanih podataka i usporedbe glagoljičnoga i ćiriličnoga *Novog testameta* s trima izdanjima *Postile* (na odabranome tekstu) nastoji se ustanoviti jezična koncepcija u protestantskim izdanjima.

Nastavljajući svoja istraživanja jezika protestantskih izdanja, autor nam nudi svoja razmišljanja i filološku analizu *Artikula* iz 1562. godine. Ističući pritom da je važno imati na umu procese iz hrvatske jezične povijesti koji su se odvijali u drugoj polovici 15. i prvoj 16. stoljeća, i to na prostorima znatno širim od hrvatskih jer su oni izravno djelovali na hrvatsku književnu, jezičnu i ukupnu povijest. »Bitno je uočiti da je književnost na koju se pokrajinske hrvatske književnosti oslanjaju (iz koje izlaze) srednjovjekovna hrvatska književnost i da na tim pokrajinskim književnostima nije kasnije rasla niti jedna druga, nego samo hrvatska barokna književnost.« (171–172). U 16. stoljeću na hrvatskome se prostoru na putu prema odabiru jezičnoga standarda nameću dva osnovna pitanja: koje narječje odabrati za temelj zajedničkoga književnog jezika i koje pismo. Premda djelatnost hrvatskih protestanata nije bitno utjecala na razvitak hrvatskoga književnog jezika, ipak tridesetak hrvatskih protestantskih izdanja, od toga 13 glagoljičnih, 9 latiničnih i 8 ćiriličnih, svojim jezikom i raspravama o jeziku pružaju dragocjene podatke o tome kamo

se smjeralo i što se htjelo postići. Iz svega se može zaključiti da su protestanti htjeli onakav književni jezik kakav su htjeli i glagoljaši, pretežito čakavsko-staroslavenski, s nešto smanjenim staroslavenskim elementima. U tome kontekstu važno je izdanje *Artikula* iz 1562. godine objavljeno glagoljicom i ćirilicom. Nastojanja hrvatskih protestanata i njihova izdanja mogu pomoći da shvatimo kako je odabir jezičnih elemenata za knjigu uvijek polazio od onoga što se moglo naći u starijim knjigama, pa su se radila neka osvježanja, ali ne preveliko udaljavanje od tradicije jer ono uvijek izaziva reakcije.

Posljednji je tekst posvećen protestantskim izdanjima *Zapažanja o jeziku protestantske Spovidi* iz 1564. godine tiskane iste godine i glagoljicom i ćirilicom. Autor nam donosi razne zanimljivosti uspoređujući ta dva izdanja kako bismo što više saznali o jezičnoj koncepciji hrvatskih protestanta na temelju osam razlika. Iz te se usporedbe može zaključiti kako su za drukčija rješenja u latiničnome izdanju argumenti bili da se izbjegne prevelika povezanost s jezikom hrvatskoglagoljske knjige te da se odaberu rješenja zajednička čakavštini i štokavštini. Predgovori u izdanjima i prepiska hrvatskih protestanata ukazuje na veliku skrb o jeziku tih izdanja te na veliku nesigurnost oko ponuđenih rješenja.

Treći dio naslovljen *Iz povijesti hrvatskoga jezičnoga standarda* (189–228) posvećen je problemima nastanka hrvatskoga modernog jezičnog standarda. Na prvome je mjestu u ovome dijelu tekst o *Libru od mnozijek razloga*, dubrovačkome zborniku pisanome hrvatskom ćirilicom iz 1520. godine, a tekst je posvećen 500. obljetnici rukopisa. U ovome popularno-znanstvenom članku Damjanović iznosi osnovne podatke o tome jedinstvenom rukopisu počevši od tumačenja samoga naslova: *Knjiga u kojoj se raspravlja o mnogim stvarima*. Premda je datacija i ubikacija starih rukopisa prilično velik problem filozofima, za dubrovački zbornik to nije slučaj, tj. u samome su rukopisu očuvani podatci koji potvrđuju da je pisan u Dubrovniku ili okolici (možda Mljetu), kao i godina pisanja 1520. Zatim se izlaže o dosadašnjim istraživanjima *Libra* i navodi se da je najmarniji istraživač toga rukopisa bio Milan Rešetar (1860.–1942.). On je nastojao utvrditi predloške hrvatskoga prijevoda te proveo potanku sadržajnu i filološku raščlambu svakoga pojedinog članka zbornika. Zaključio je da su zbornik pisale tri ruke, a četvrta je ostavila pogovor i natpisala sve članke glavnih pisara.<sup>1</sup> Taj je zbornik važan za razumije-

---

<sup>1</sup> Prema najnovijim istraživanjima u *Libru* se može razlikovati čak šest pisara, četiri osnovna i dva naknadna, v. Žagar, M., D. Grmača. 2020. *Libro od mnozijek razloga* u hrvatskoj filologiji. Mateo Žagar (ur.). *Libro od mnozijek razloga 1520. Latinički prijepis s komentarima*. Zagreb: Matica hrvatska, 21.

vanje i proučavanje hrvatske jezične povijesti jer tekstovi okupljeni u njemu govore o uključenosti hrvatske književnosti u europska kretanja te svjedoče o međusobnoj isprepletenosti hrvatskih tekstova na trima pismima, glagoljici, ćirilici i latinici, na čakavskome, kajkavskome, štokavskome i miješanome tipu hrvatskoga književnog jezika. Na kraju članka autor najavljuje najnovije izdanje *Libra: Libro od mnozijek razloga 1520. Latinički prijepis s komentarijama*. Mateo Žagar (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 2020.

Slijedi tekst: *Približavanje standardu. Napomene o hrvatskom jeziku u 17. stoljeću* u kojemu autor iznosi nekoliko svojih zapažanja povezano s tim razdobljem, razvojem i položajem jezika u Europi te u tome kontekstu i hrvatskoga jezika. Ističe pritom da se često zaboravlja da je hrvatski kao jedan od manjih jezika ipak bio u boljem položaju nego, primjerice, bugarski, srpski ili makedonski. Temeljni je problem tadašnje situacije u Hrvatskoj njezina politička rascjepkanost i nedostatak institucija koje bi promicale hrvatski jezik. U 17. i prvoj polovici 18. stoljeća odvijaju se važni procesi za hrvatski jezik, i na jugoistočnome (južnočakavsko-štokavskom) i na sjeverozapadnome području. Na jugoistočnome području latinica je potpuno istisnula ćirilicu, a štokavština čakavštinu. »Sedamnaesto stoljeće je uopće presudno za pobjedu štokavštine i tu pobjedu ne bi trebalo povezivati samo s rasporedom stanovništva i narječja.« (199). Na sjeverozapadnome području kajkavske stilizacije tada je razvijenija knjiška proizvodnja nego na drugim stilizacijama. Pišu se crkveni, pravni i beletristički tekstovi i oni praktične prirode, npr. savjetnici poljoprivrednicima. Sedamnaesto je stoljeće iznimno važno za povijest hrvatskoga jezika jer se od tada više ne postavlja pitanje o štokavštini ili čakavštini, nego samo o tome koja štokavština. Osim toga, i pitanje je pisma posve skinuto s dnevnoga reda, a raspravlja se samo o grafijskim i pravopisnim rješenjima. Iz svega se može zaključiti, što je više puta isticala Darija Gabrić Bagarić, da je 17. stoljeće početak hrvatskoga standardnog jezika, a ne 19., kao što se navodilo u starijoj literaturi. Posebice je zanimljivo da u tome razdoblju možemo pratiti zlatno doba hrvatskoga kajkavskog književnog jezika i primjetno širenje štokavske stilizacije. Pritom ne smijemo smetnuti s uma da su u širenju štokavštine osobitu ulogu odigrali franjevci Bosne Srebrene. I na koncu za bolje razumijevanje jezične povijesti ovoga razdoblja važno je napomenuti da za štokavštinu kao narječni model nije bila presudna samo dubrovačka književnost nego i štokavska pisana praksa na predstandardnim idiomima, tj. slavonska, dalmatinska i bosanska.

U tekstu *Berba grozja i beritba kukuruza. Zapažanja o jeziku Mijata Stojanovića* autor iznosi svoje dojmove o jeziku ovoga hrvatskog pučkog pisca i



zapisivača usmene književnosti (1818.–1881.). Riječ je o knjizi *Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu* objavljenoj 1881. godine. Jezik je toga pisca iznimno zanimljiv, posebice u leksiku, premda se nije strogo držao neke književnojezične norme. Nastojao je da izraze koje navodi donese u više inačica, tj. sinonima, iz kraja za koji piše. Većina je njih i danas dio hrvatskoga standardnog jezika, pa je pisac pravilno procijenio kad ih je ponudio kao ravnopravne, npr.: zdenac/bunar, livada/sjenokoša, težak/ratar, kiljer/kućar/ajat itd. U analiziranome se djelu prepleću jezična rješenja karakteristična za pisanu riječ i za usmenu književnost, na koju se često zaboravlja pri analizi književnih djela.

Zadnji tekst u trećemu dijelu ove knjige pod naslovom *Samardžijini pogledi na hrvatski jezik u prvoj Jugoslaviji* posvećen je akademiku Marku Samardžiji (1947.–2019.), jednomu od najboljih poznavatelja hrvatskoga standardnog jezika, a posebice one najnovije povijesti, tj. 20. i 21. stoljeća. Autor se u tekstu osvrnuo na, prema njegovu mišljenju, najbolju od Samardžijinih petnaestak knjiga: *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.–1941.)* (Školska knjiga, Zagreb, 2012), u kojoj se nalaze sve bitne spoznaje o zbivanjima povezanim s hrvatskim jezikom u prvoj Jugoslaviji, a sve one, premda su ponajprije jezikoslovne i filološke, imaju i kulturološku i političku vrijednost.

U dodatku pod naslovom *Oproštaji* nalaze se dva teksta, prvi je *Otišao je veliki meštar, Radoslav Katičić (1930.–2019.)*, a drugi *Slapovi ljubavi, snopovi znanja*. Prvi je nekrolog posvećen poznatomu hrvatskom filologu, jezikoslovcu, povjesničaru i teoretičaru književnosti. »Bio je jedan od najuglednijih europskih filologa, a njegova su djela ono najbolje što hrvatska filologija ugrađuje u svjetsku znanost.« (232). Katičić je dao nemjerljiv doprinos djelovanju hrvatskih i europskih kulturnih i znanstvenih ustanova, svjetsku je znanstvenu i kulturnu javnost sustavno upoznao s dostignućima hrvatske kulture. Damjanović se na kraju ovoga teksta posebno posvetio paleoslavističkoj djelatnosti R. Katičića i njegovu odnosu prema Matici hrvatskoj.

Posljednji tekst u ovoj knjizi posvećen je povjesničaru, slavistu, ukrajinstu, kroatistu Jevgeniju Paščenku (1950.–2021.), odnosno njegovoj zadnjoj knjizi *Ukrajinski smjer hrvatske slavistike*. Neke retke u ovome tekstu čitamo potreseni današnjom ratnom zbiljom Ukrajine. »Ukrajina i Hrvatska tako su si blizu i tako daleko. Prostorom i brojem stanovnika vrlo različite imale su dijelom sličnu povijesnu sudbinu: neprekidno su morale dokazivati da jesu to što jesu i da ne kane biti nešto drugo.« Njegova je glavna tema bila hrvatsko-ukrajinski odnosi, kulturni, povijesni i književni. Između ostaloga, zala-

gao se za uređivanje grobova hrvatskih domobrana iz Prvoga svjetskog rata, a o tome je razdoblju objavio i knjige: *Hrvatski grobovi (1914.–1918.)*, *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište. 1914.–1918.* Jevgenij Paščenko objavio je vrlo velik broj znanstvenih i stručnih radova o povijesnim, kulturnim i književnim hrvatsko-ukrajinskim dodirima, a njegova knjiga *Slapovi ljubavi, snopovi znanja* doima se kao opsežan i sadržajan sažetak svega dosad urađenoga i napisanoga.

Sve rasprave u Damjanovićevoj knjizi *U potrazi za književnim jezikom* povezane su istim autorovim jezikoslovnim pristupom, koji je sad manje, sad više obogaćen i filološkim i historiografskim spoznajama. No, jezik je uvijek u prvome planu, kao svojevrсно središte kroz koje prolaze različite društvene silnice. Autor neprestance pokušava ustanoviti elemente sustavnosti u jeziku starih tekstova, a onda i preklapanja elemenata iz različitih sustava ako ih ima.

Tekstovi okupljeni u ovoj knjizi, koji se uglavnom odnose na hrvatsko glagoljaštvo, dobro će doći svim zainteresiranima općenito za tu tematiku, a i onima koji se bave pojedinim specifičnim temama, i stručnjacima, tj. filolozima i povjesničarima, i široj čitateljskoj publici. Osobitost je ove knjige da se autor u pojedinim člancima i raspravama, posebice kad je riječ o tiskanim izdanjima, bavi jezičnom koncepcijom koja je vodila priređivače pojedinih izdanja. Osim toga, posebice valja istaknuti da se u ovim člancima Stjepan Damjanović često služi statističko-matematičkom metodom kako bi što pouzdanije pokazao pojedine jezične podatke i na taj način doprinio boljoj istraživosti povijesti hrvatskoga jezika, hrvatskih govora i hrvatske knjige.

Marinka ŠIMIĆ